

ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ, ЦІННОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

DEMOCRACY IN UKRAINE: CHALLENGES, VALUES AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Стаття присвячена аналізу демократичних процесів в Україні. У статті виокремлюються виклики та можливості, що стоять перед країною на шляху до поглиблення демократії. Основні теми, розглянуті в статті, охоплюють широкий спектр аспектів, включаючи внутрішні і зовнішні виклики, які впливають на демократичні перетворення, а також роль цінностей у цих процесах. Наголошено на важливості зміцнення демократичних інститутів, свободи слова, політичного плюралізму, та активної участі громадян в управлінні державою як фундаментальних компонентів здорової демократії. У рамках статті міжнародна підтримка визнана важливою для забезпечення успіху демократичних реформ. В статті розглядається, як зовнішній тиск і міжнародна допомога можуть сприяти або ускладнювати процес демократизації в Україні. Було розглянуто різні підходи науковців до питань розвитку демократичних процесів в Україні. Представлено основні виклики для становлення демократії в Україні та проаналізовано демократичні цінності, на основі яких запропоновано певні напрями щодо удосконалення процесу демократизації суспільства. Основні висновки статті підкреслюють, що реалізація демократії в Україні потребує відданості цінностям демократії, відповідальності влади, та постійного діалогу між державою і громадянським суспільством. Стверджується, що майбутнє демократії в Україні залежить не тільки від зовнішніх умов, але й від внутрішніх зусиль з реформування та вдосконалення законодавчих та інституційних рамок. Наголошується, що подальші дослідження мають зосередитись на вивченні конкретних стратегій та політик, що можуть сприяти підвищенню демократичності та ефективності управління в країні.

Ключові слова: демократичні перетворення, реформи, зміни, демократичні цінності, демократизація суспільства

The article is devoted to the analysis of democratic processes in Ukraine. The article highlights the challenges and opportunities facing the country on the way to deepening democracy. The main topics discussed in the article cover a wide range of aspects, including internal and external challenges that affect democratic transformations, as well as the role of values in these processes. The importance of strengthening democratic institutions, freedom of speech, political pluralism, and active participation of citizens in state management as fundamental components of a healthy democracy is emphasized. In the framework of the article, international support is recognized as important for ensuring the success of democratic reforms. The article examines how external pressure and international aid can facilitate or complicate the process of democratization in Ukraine. Different approaches of scientists to issues of development of democratic processes in Ukraine were considered. The main challenges for the establishment of democracy in Ukraine are presented and democratic values are analyzed, on the basis of which certain directions for improving the process of democratization of society are proposed. The main conclusions of the article emphasize that the implementation of democracy in Ukraine requires commitment to the values of democracy, the responsibility of the authorities, and constant dialogue between the state and civil society. It is argued that the future of democracy in Ukraine depends not only on external conditions, but also on internal efforts to reform and improve the legislative and institutional framework. It is emphasized that further research should focus on the study of specific strategies and policies that can contribute to increasing democracy and the effectiveness of governance in the country.

Key words: democratic transformations, reforms, changes, democratic values, democratization of society

УДК 35:354
DOI <https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2024.39.38>

Максак В.І.,
здобувач ступеня доктора філософії,
Національний університет
«Чернігівська політехніка»,
ORCID ID: 0009-0004-4608-8180

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перехід від патерналістської до партисипаторної політичної культури ґрунтується на активній участі громадян у прийнятті політичних рішень. Це також передбачає створення системи громадських взаємин, заснованої на принципах відкритості та підзвітності. При цьому, розвиток громадянської освіти може стати основою для формування демократичного ціннісного фундаменту, необхідного для успішного реформування. Модернізація українських цінностей має стати пріоритетом, сприяючи переходу до активнішої та більш відкритої політичної культури. Така культура сприятиме глибшому розумінню та практичній реалізації демократичних принципів. Значні

зміни та виклики, з якими Україна стикалася останніми десятиліттями, включаючи перехід від авторитарного до демократичного устрою, політичні кризи, зовнішній тиск і військове вторгнення, додатково актуалізують проблематику цього дослідження. Ці події висвітлюють потребу у зміцненні демократичних інститутів та в розвитку демократичних цінностей, які є фундаментальними для стабільності, безпеки та процвітання країни. Сьогодні демократія в Україні стикається з глобальними та локальними викликами, які вимагають адаптації та гнучкості. Прагнення нашої держави бути частиною Європейського Союзу та НАТО, підкреслює геополітичну важливість успішного демократичного переходу. Втім, сучасна

політична дійсність зіткнулася з серйозними перешкодами на шляху до демократизації, такими як корупція, політична нестабільність та військова агресія. Водночас, військово-вторгнення в Україну в 2022 році з одного боку активізувало підтримку демократичних цінностей серед населення, а з іншого – такі умови створюють потенціал для зміцнення авторитарних тенденцій через централізацію влади та обмеження громадянських свобод у надзвичайних ситуаціях. Отже, проблема становлення демократії в Україні являє собою складний багатовекторний процес, який включає трансформацію інститутів, переосмислення цінностей та постійну боротьбу з викликами, що виникають як зсередини, так і ззовні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових репозиторіях та базах даних доступна значна кількість сучасних публікацій, присвячених питанням демократизації суспільства в Україні. Ця тематика знайшла відображення в наукових дослідженнях ряду вчених, зокрема: О. Балакірева вивчає демократичні цінності в українському суспільстві та детально аналізує ставлення населення до демократичних принципів і цінностей, виявляючи рівень їх прийняття і підтримки серед громадян України; І. Щербак досліджує структуру та фактори формування демократичних цінностей населення України, зосереджує увагу на аналізі динаміки та основних чинників, що впливають на розповсюдження демократичних цінностей у суспільстві; М. Куницький обговорює виклики і перспективи розвитку сучасної демократії; О. Резнік підіймає важливі питання підтримки демократії в Україні під час війни; О. Романенко розглядає демократичні цінності як основу діалогу цивілізацій в глобалізованому світі; В. Кампо окреслює доктрину європейських спільних демократичних цінностей; В. Кисельова, О. Українець вивчають питання значення європейських цінностей та ін.

Аналізуючи літературні джерела, стає очевидною актуальність питань демократизації суспільства, особливо в контексті кризових явищ. Розвідки науковців вказують на необхідність глибшого аналізу ролі громадянської залученості як фундаментальної цінності у процесі демократизації, оскільки стійкість демократії в Україні тісно пов'язана зі здатністю суспільства адаптуватися до викликів, що є особливо актуальним у періоди змін та нестабільності. Отже, зміцнення правової держави, забезпечення участі громадян у процесах управління державною, гарантування прав і свобод – це фундаментальні аспекти, що повинні бути в центрі уваги реформатор-

ських зусиль. Такі заходи не тільки підсилять демократичні інститути, але й сприятимуть розвитку демократичної культури, вихованню відповідальності та готовності до конструктивної участі в публічному управлінні.

Мета статті полягає в аналізі сучасних викликів, цінностей та перспектив розвитку демократії в Україні. Стаття зосереджена на дослідженні механізмів та умов, які сприяють або перешкоджають демократичному розвитку, в контексті сучасних змін, що відбулися в Україні за останні десятиліття.

Виклад основного матеріалу. Демократія сьогодні визначається як переважно ідеальний механізм державного управління, що здобув широке визнання серед більшості світових націй. Вона слугує важливим орієнтиром у глобальному порядку денному. Зокрема, інтеграція країн Східної Європи до структур Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу визначалася як ключова геополітична мета, що сприяє їхньому успішному демократичному транзиту [1].

З початком повномасштабного військового вторгнення в Україну у 2022 році дані соціологічних опитувань вказують на зростаючу підтримку демократичного устрою та зменшення популярності авторитаризму серед населення [2]. Ураховуючи зазначені аспекти, підтримка демократії в Україні, особливо в умовах військової агресії, стає актуальною та важливою. Дана підтримка також відіграє базову роль у забезпеченні стабільності, безпеки та перспективного майбутнього для держави.

О. Романенко, розглядаючи питання демократичних цінностей наголошує, що вони складають «прийняті та визнані в демократії канони основних фундаментальних аксіологічних принципів, на яких базується демократичний стиль управління, – це перш за все свобода, рівність, справедливість, плюралізм, толерантність, верховенство права та повага до гідності особистості та громадянських прав і свобод» [3; 4]. Дослідниця вважає, що основна цінність демократичної системи полягає в забезпеченні можливостей для оптимального саморозвитку людини, її повної самореалізації та переживання позитивних емоцій, коли індивід діє відповідно до власної природи та інтересів.

Повністю підтримуючи думку В. Кампо [5] про те, що «Український народ здатний належним чином опанувати та впроваджувати європейські спільні демократичні цінності – треба тільки створити умови», додатково наголошує, що забезпечення цих умов вимагає від уряду не тільки стратегічної візії та зобов'язань, але й конкретних законодавчих ініціатив,

які б сприяли реальній інтеграції цих цінностей у повсякденне життя громадян. Однак, реалізація відповідних кроків на шляху до демократизації суспільства потребує не тільки часу та ресурсів, але й сильної політичної волі та громадської підтримки. Водночас інвестиції в освіту та культуру, посилення законодавчої та інституційної рамок можуть створити потрібні умови для того, щоб Україна не просто «впроваджувала», а й «опанувала» демократичні цінності, що є невід'ємною частиною європейської ідентичності.

У даному контексті справедливо зазначають В. Кисельова та О. Українець: «В процесі державного управління потенціал і роль цінностей найчастіше справді недооцінюється». Автори мають на увазі, що «побудувати Європу в Україні» неможливо лише за умови запозичення формальних інститутів й подальшого ігнорування ціннісного компоненту. Європейські цінності, які базуються на прагматичних принципах, відіграють важливу роль у підтримці та розвитку демократичних інститутів. Без впровадження цих цінностей будівництво ефективних демократичних інститутів стає неможливим. Спираючись на результати дослідження аналітичного центру «Обсерваторія демократії» [6] варто зазначити, що цінності відіграють ключову роль у соціально-політичному розвитку суспільства, формуючи зміст та функціонування політичних інститутів. Ефективність і життєздатність цих інститутів безпосередньо залежать від відповідності їх цінностям, які підтримує більшість населення. Наприклад, успіх антикорупційного законодавства зумовлений не лише його формальним прийняттям, а й широкою підтримкою цих норм серед громадян як справедливих і необхідних.

Процес ціннісної трансформації є пластичним і вимагає детальної уваги при реформуванні політичних інститутів, оскільки формальне створення нових структур без їх ціннісного наповнення не сприятиме їх ефективності.

Так, ще у 2007 році О. Балакірева [7] наголошувала, що система механізмів демократії перебуває в початковому стані, а «система демократичних цінностей в українському суспільстві ще не є такою, яку розділяє та підтримує своїми діями більшість громадян. Вона не є і такою, яка має реальну підтримку з боку політичної еліти». Підкреслювалось, що в Україні є лише підґрунтя для розбудови системи демократії як механізму, що здатен забезпечувати взаємодію тріади «держава, народ, влада». Серед ризиків для України виділяється гра на демократичних цінностях.

В цьому контексті О. Балакірева зазначає: «потребу формування національної гордості, почуття особистої відповідальності, перспективної системи цінностей...», а до пріоритетів відносить: «посилення реальних демократичних процесів, підвищення відповідальності влади перед на родом, зростання активності громадянських ініціатив...» та наголошує, що без утвердження інститутів справжньої демократії жодних суттєвих успіхів ні в економіці, ні в соціальних сферах в Україні не буде досягнуто.

У даному фокусі цікавими є розвідки І. Щербака [8] щодо дослідження рівня поширення серед населення України демократичних цінностей, факторів, що їх формували, і впливу демократичних орієнтацій на політико-ідеологічні настанови українців. На основі даних Європейського соціального дослідження було пов'язано рівень демократичних цінностей зі сплеском соціальної активності. Розглядаючи демократичні цінності автор наводить логіку їх об'єднання, що включає функціональні та методичні ціннісні осі. До першої відносяться такі індекси цінностей як: чесний суд; відповідальність влади; прозоре волевиявлення; соціальна держава. Друга включає: свободу слова; політичний плюралізм; мультикультурність. Кожен з індексів має свої індикатори цінностей. На основі проведеного дослідження автор доходить висновку, що процес формування демократичних цінностей не визначається як реакція на соціально-політичну ситуацію в країні, на характер зовнішньої та внутрішньої політики і стан виконання державою своїх функцій, а високий рівень орієнтації на демократичні цінності пояснює сподіваннями на те, що вони стануть інструментом для поліпшення соціального самопочуття населення. Дані, що аналізувалися не підтвердили соціальний і академічний стереотипи про ціннісний розрив регіонів України.

Розглядаючи сучасні виклики та перспективи розвитку демократії М. Куницький [9] стверджує, що: «для виживання демократії потрібна довгострокова постійна гнучка адаптація до зовнішніх і внутрішніх викликів. Її майбутнє – у зміні, а не у прагненні до збереження стабільності». Підтверджуючи думку автора хочемо зазначити, що здатність демократичних систем до інновацій та гнучкості в управлінні є базовою умовою для ефективного реагування на сучасні виклики. Динамічні зміни в глобальному середовищі вимагають від урядів бути відкритими до адаптації своїх політичних систем та методів врядування. Особливої уваги потребує глибокий аналіз загроз та викликів демократії у воєнний час. Тут, дуже слушно

наголошує М. Воронов: «Наразі у нас триває ціннісна війна росії, яка представляє минуле, Радянський Союз. Ми ж маємо крокувати до ціннісних важливих орієнтирів, а вони є саме в Європейському союзі. Тому зараз у нас війна дійсно за незалежність, за територіальну цілісність, але головне – у нас війна за демократичну Україну, ту Україну, яка має належати до розвинутих і світових держав, що слугують нам прикладом зокрема розвитку і загальнодержавної, і місцевої демократії» [10]. Зауважимо, що дана тема дуже важлива та потребує окремого ґрунтовного дослідження.

Враховуючи думки науковців можемо представити основні виклики для становлення демократії в Україні та демократичні цінності (Таблиця 1), на основі яких варто розробити певні напрями щодо удосконалення процесу демократизації суспільства.

На основі проведеного аналізу формування демократичних цінностей в Україні та виявлених викликів, доцільно запропонувати деякі шляхи удосконалення процесу демократизації, а саме: 1) посилення незалежності судо-

вої системи та ефективність правосуддя, що впливає на відновлення довіри населення до державних інститутів та забезпечення верховенства права; впровадження програм громадянської освіти з акцентом на демократичних цінностях та правах людини на всіх рівнях освіти задля підвищення розуміння та підтримки таких цінностей; створення необхідних умов для свободи преси; сприяння участі громадян у політичному процесі через механізми прямої демократії навіть в умовах криз (референдуми, громадські слухання, електронні петиції); посилення антикорупційних заходів, що сприятиме справедливому та ефективному управлінню ресурсами; використання новітніх технологій для покращення управлінських процесів і залучення громадян; активізація співробітництва з міжнародними організаціями та державами, які можуть надати підтримку у реалізації демократичних реформ; адаптація міграційної політики для підтримки соціальної когезії. Представлені напрями мають на меті не тільки усунення існуючих бар'єрів на шляху до демократії, але

Таблиця 1

Характеристика основних викликів та цінностей на шляху до демократичного розвитку

	Перелік	Характеристика
Виклики	корупція	незважаючи на значні зусилля і реформи, корупція залишається серйозною перешкодою для ефективного управління та довіри громадян до влади.
	політична нестабільність	часті зміни урядів та політичні кризи ускладнюють проведення послідовної державної політики та впровадження реформ.
	російська агресія та територіальна цілісність	військові дії створюють серйозні виклики для національної безпеки і стабільності.
	владні зловживання та недоліки у правовій системі	незважаючи на реформи, система правосуддя досі потерпає від впливу політики та недостатньої незалежності.
	економічні труднощі	економічна нестабільність, низькі стандарти життя та висока безробіття ускладнюють соціальний спокій та підтримку реформ.
Цінності	свобода слова та зібрань	важлива цінність, яка гарантується конституцією, попри всі виклики, продовжує бути базовим елементом української демократії.
	політичний плюралізм	множинність політичних партій та рухів сприяє демократичному вибору і відображенню різноманітності думок в суспільстві.
	громадянська участь	зростаюча участь громадян в політичному житті, особливо на місцевому рівні, демонструє зрілість демократичних процесів.
	повага до прав людини	зобов'язання до захисту основних прав і свобод є фундаментом для будь-якої демократії, незважаючи на існуючі виклики.
	верховенство права	намагання зміцнити законність і справедливість у всіх сферах суспільного життя, хоча і залишаються проблемами, становлять центральний пріоритет державної політики.

й створення стабільної основи для її довготривалого розвитку в Україні.

Висновки. На основі аналізу демократичного розвитку в Україні можна зробити висновки про важливу роль демократичних цінностей у даному процесі. Проведене дослідження підкреслює значення демократичних цінностей, таких як свобода, рівність, справедливість, та плюралізм у процесі становлення ефективних демократичних інститутів. У фокусі статті цінності є фундаментом, на якому має базуватися будь-яка демократична система, оскільки вони визначають базові принципи взаємодії між державою та громадянами. Важливо наголосити, що в Україні демократія стикається з численними викликами, включно з політичною нестабільністю, корупцією, та зовнішньою агресією. Ці виклики вимагають від держави здатності до гнучкої адаптації та інновацій в управлінні, щоб ефективно відповідати на потреби суспільства та забезпечувати його захист.

Активна участь громадян у демократичних процесах є необхідною для забезпечення легітимності та ефективності державного управління. Залучення громадськості до ухвалення рішень, громадський контроль над владними інститутами, а також свобода ЗМІ є базовими елементами успішної демократії. Особлива увага має також приділятися міжнародній підтримці, яка відіграє особливу роль у процесі демократичних реформ в Україні, оскільки не лише сприяє економічному розвитку, але й становить значний фактор у підтримці політичної стабільності та реалізації демократичних ініціатив. Варто констатувати, що, незважаючи на виклики, Україна продемонструвала значний потенціал для демократичного розвитку. Реформи у сфері правосуддя, децентралізація влади, а також реформування політичної та економічної систем країни вказують на поступовий рух до зміцнення демократичних інститутів. Для подальшого розвитку демократії в Україні необхідно продовжити реалізацію глибоких і системних реформ, особливо в контексті зміцнення законодавчої та інституціональної бази, забезпечення прав і свобод громадян, та зміцнення механізмів громадської

участі та контролю. Отже, розвиток демократії в Україні залежить від здатності країни подолати внутрішні та зовнішні виклики, а також від підтримки та активної участі її громадян у цьому процесі. Майбутнє демократії в Україні має всі шанси на розвиток, якщо продовжувати здійснювати рішучі кроки на шляху до реформ та вдосконалення демократичного управління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Як зберегти демократію в Україні під час війни? Думки політиків і громадських експертів. Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ – об'єднання провідних організацій для впровадження реформ в Україні. URL: <http://surl.li/numvp>
2. Резнік О. Підтримка демократії в Україні під час війни. URL: <https://dif.org.ua/article/pidtrimka-demokratii-v-ukraini-pid-chas-viyni>
3. Wiktorska-Swięcka A. Homo democraticus: o wartościach etycznych we współczesnej edukacji politycznej. *Wartości społeczne w służbie publicznej / pod red. L. Dzie-więcka-Bokun, J. Kędzior. Toruń: Wydawnictwo Adam Mar-szałek, 2009. S.168-188.*
4. Романенко О.В. Демократичні цінності як основа діалогу цивілізацій в глобалізованому світі. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2020. Випуск 155. С. 88-91
5. Кампо В. Доктрина європейських спільних демократичних цінностей професора Л. Юзькова: історія і сучасність. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. №3. С. 220-235
6. Кисельова В., Українець О. Єврореформування України: цінності мають значення. Аналітичний центр «Обсерваторія демократії». URL: <https://salo.li/d465B43>
7. Балакірєва О.М. Демократичні цінності в українському суспільстві. *Український соціум*. 2007. № 3 (20). С. 7–25.
8. Щербак І. Демократичні цінності населення України: структурата фактори формування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2017. 1(8). С. 66-71
9. Куницький М.П. Виклики і перспективи розвитку сучасної демократії. *Науковий журнал «Політикус»*. 2021. С. 37-40.
10. Загрози та виклики демократії у воєнний час: думки експертів. UPLAN (Ukrainian Public Law and Administration Network). 2022. URL: <https://uplan.org.ua/news/zahrozy-ta-vyklyky-demokratii-u-voiennyi-chas-dumky-ekspertiv/>